

Jože
Javoršek

Popotovanje od Čateža do Litije

— Odlomek iz potopisnega romana —

»Ne v pariških salonih, ne v sobanah Serenissime in na obronkih večno bele Fuji-Yame, pač pa v samoupravnem kolovozu med Litijo in Čatežem našega časa je živel in delal slovenski pisatelj, pesnik in esejist.« Ta zamotani stavek patetičnih razsežnosti je Bojan Štih napisal v nekem zelo zmešanem spisu, ki je bil objavljen v Naših razgledih na dan po letošnjem slovenskem kulturnem prazniku. Čeprav je

stavek napisal v Pragi, je hotel enkrat za vselej povedati, kje je mesto sodobne slovenske literature: v kolovozu od Litije do Čateža. Štiha poznajo Eskimi in Zambijci, Turki in Baski, Japonci in Amerikanci, Tibetanci in Avstralci. Njegovo ime slovi na vseh štirih koncih sveta, nad njegovimi spisi stoji zapisano, da jih je pisal zdaj v Italiji, zdaj v Španiji, zdaj v Franciji, zdaj spet na kakšnem drugem koncu naše zemeljske oble. Univerzalen je. A ker je kot najbolj kričeči učitelj slovenske morale vsak čas pripravljen menjati kožo, je tokrat določil, naj slovenski pisatelj, pesnik in esejist dela »v samoupravnem kolovozu med Litijo in Čatežem«.

Bil je sijajen dan. V letošnji pisani jeseni med prvimi, ki se je ponujal s čisto sinjino in nezamazanim soncem. Zarana se je med vrati mojega stanovanja prikazal prijatelj, ki ga imenujem Radivoja, ker ni vsakemu človeku všeč, da se njegovo ime raznaša po knjigah od ust do ust. Vem, da jih je dovolj, ki tega komaj čakajo, ali nikdar niso bili vsi ljudje enaki pa tudi ne bodo. Reče mi Radivoj, ko vidi, da sem odprl usta kot kapelj, da ga k meni pošilja Bojan Štih. Da je naročil, naj me za kazen pelje po samoupravnem kolovozu od Litije do Čateža. Da bom videl, kako naše ljudstvo živi in kakšne so meje naše literature. Zakaj ne v pariških salonih ne v sobanah Serenissime, ne na obronkih večno bele Fuji-Yame, pač pa v samoupravnem kolovozu med Litijo in Čatežem našega časa je živel in delal slovenski pisatelj, pesnik in esejist.

Radivoju sem odvrnil, da se bom pač na pot odpravil, če je tako vélel najglasnejši um slovenskih pokrajin, predlagal pa sem mu, da bi rajši krenila na pot od Čateža do Litije. Vsaj ne bo nikogar, ki bi rekel, da hočem posnemati Levstika, ki je tako imenitno popisal pot od enega do drugega kraja, da bi bilo posnemanje greh brez primere in zato pokora zanj bridka. Sedla sva torej v Radivojevo stoenko in pognal jo je iz Ljubljane prek novega Karlovškega mostu na cesto, ki pelje tja proti Trebnjemu. Za nama je zijalo sonce, za nama so se spreletale jate ptičev, ki niso mogle verjeti, da sonce še zmeraj greje, da grozdje zori, da se marsikje že spreminja v mošt ali celo v vino. Kmalu sva zavila z glavne ceste in čez čas se je pred nama prikazal Čatež. Iz zemlje se je dvignil kot prikazen iz pozabljenih pravljic. Radivoj je po strmem kolovozu zapeljal do romarske cerkve na Záplazu, kjer je stala v Levstikovih časih samo kapelica. Cerkve si nisem mogel ogledati, bila je zaprta, hiše naokoli prazne, kot bi vsi ljudje pomrli. Zato pa se je okrog

naju razprostirala vsa Dolenjska od Litijskih hribov do Gorjancev in Kočevskega Roga. »Kot po ženskih prsah bi se valjal po teh hribčkah!« je zajecjal Radivoj in pogoltnil slino. Ampak dolgo nisva mogla uživati. Neusmiljena zapoved, da je treba na pot po samoupravnem kolovozu od Čateža do Litije, naju je zapeljala nazaj v vasico.

»Tako,« je dejal Radivoj. »Zdaj bom avto zaklenil in naprej greva peš. Kot sta šla Levstik in njegov prijatelj.«

»Ne«, sem se upiral. »Peš ne bom hodil. Ne zmorem. Bolan sem.«

»Peš boš šel . . ., tako mi je naročil Štih. Peš je treba hoditi po samoupravnem kolovozu od Čateža do Litije ali od Litije do Čateža. Samo peš boš lahko doživel nesmrtno misel slovenskega pridigarja Janeza Svetokriškega oziroma Martina Casagrandeja-Richterja alias Bojana Štiha.«

Radivoj se je v hipu čisto spremenil. Iz prijatelja, ki je zmeraj izžareval žlahtnost in obilico prijaznosti, se je spremenil v neke vrste priganjača, če ne celo zatiralca. Da bi mu pomagal najti prejšnjo podobo, sem predlagal, naj hitro zgineva v Roštanovo gostilno, »Sante Roštan,« sem molil in vzdihoval, »prikaži se mi, strašna žeja me tare, cviček pa je že davno dozorel in ima boljši vonj kot vsaka vijolica . . .« Ampak Roštanove krčme nisva in nisva mogla odkriti. Radivoj, ki je veliko bolj gibčen, radoveden in spreten kot jaz, je hiše kar ovohaval, da bi zasledil pravo, končno pa sva od neke mlade ženske zvedela, da je bila Roštanova gostilna v hiši, ki dandanašnji nosi številko 20. In da je zdaj v njej skladišče ELME. Lepotica naju je tudi vprašala:

»Sta prišla po Levstikovi poti?«

Od začudenja sem se prestopil.

»Kako pa to veste?« je vprašal Radivoj.

»Ker jih mnogo hodi po tej poti. Starih in mladih. In vsi nazadnje v Čatežu iščejo Roštanovo krčmo, pa je ne najdejo. Prava neumnost. Saj bi se lahko kakšna druga gostilna prekrstila v Roštana, pa bi bil volk sit in koza cela.« Tako je rekla, se zavrtela na petkah ter odšla v svoje izbe.

Priznati moram, da sem se njenih besed razveselil. Čeprav me je na pot od Litije do Čateža poslal sam Bojan Štih, bi vendar slovenski hudobneži utegnili jezikatati, da se šemim z Levstikom. A ker je to kulturna božja pot prenekaterih Slovencev, se jim bo jezik morebiti le zapahnil.

S to dobro mislijo v sicer neprevidnem srcu sem z Radivojem stopil v gostilno Tončkov dom.

O križana gora! V gostilni je pri pognjeni mizi sedel moj stari, debeli Mrtolaz. Že leta in leta ga nisem videl, zato ga je kar privzdignilo od mize. Prisrčno sva se objela. Z Radivojem sva takoj prisedla, Mrtolaz je namreč imel pred seboj cviček in domače klobase in bel kruh. Zajtrk. Isto sva naročila z Radivojem.

»Kaj pa je tebe zaneslo v tele kraje?« je zapičil vame veseli pogled.

»Na križev pot sem prišel. V samoupravni kolovoz od Litije do Čateža oziroma od Čateža do Litije. Pokora. Bojan Štih mi jo je naložil.«

»Aha. Že vem, že vem. Zaradi *Nevarnih razmerij*. Saj res! Štih te je v Naših razgledih naslikal kot pravo pošast. Od smeha me je skoraj vzelo, ko sem videl, kako se nopenja in kako bo vsak hip počil od vsega hudega, ki ga je doživel ob branju tvoje knjige. Pa vsi drugi! Saj jih meče božje. Saj splot ne vedo, kaj pišejo, ko pišejo o tvoji knjigi. A najbolj značilen je ven-

dar Janez Rotar, ki v Sodobnosti zaključuje svoj klobasasti spis z ugotovitvijo, da o *Nevarnih razmerjih* ne moremo govoriti kot o slovstvenem delu.

»To so sama priznanja, Mrtolaz, sama čudovita priznanja!« sem vzkliknil. »Še nikdar se nisem s prepričanjem prišteval med pisatelje. Že v partizanih sem v eni izmed pesmi zapisal naslednjo molitev:

O Jezus, varuj, da ne doleti
nekoč nesrečna čast me literata!
V vodo bi spremenila se mi kri,
postala pridna dušica kosmata.
Od revščine bi notranje pognan
po nuji šel za pevskega soldata,

slovenski svet bi bil naprej zasan . . .

V *Nevarnih razmerjih* pa čisto odločno in neizpodbitno jasno izpovedujem svoje temeljno prepričanje, da nisem pisatelj. Jaz sem partizan. Borec. Pisatelji so Šeligo, Hieng, Jančar, Kozak in še kakšnih tristo drugih, med njimi seveda tudi Martin Casagrande-Richter. Jaz pa take vrste pisatelj nisem. In nočem biti.«

Radivoj, ki je v bistvu dobre narave, se je nasršil in nama predložil, naj v božjem miru srkava cviček in obrneva pogovor na veselejše strani življenja. Oziral se je po brhki natakariči Marti, ki je stregla s tistim očesom, ki zna premeriti in oceniti goste v prvem hipu.

Ampak Mrtolaz se ni dal speljati. Marta ga je najbrž že zdavnaj očarala pa se zato ni več hotel sukati okoli nje, bolj so ga mikale moje misli v zvezi s Štihovim norim spisom o *Nevarnih razmerjih*, ki ga je bral februarja letos v Naših razgledih. Radivoj pa se ni dal ugnati. Posegel je v razgovor ter ga skušal na silo preokreniti:

»Malo takega vina, kakor je Tončkovo. Poskušajmo ga! Saj človek ni za vek; te ure, ki jih imamo, pa bi se kisló držali? Popred bo nas konec preden vina. Trta rodi vsako jesen; pa če je starja, boljjo kapljico ima. Pri človeku pa ni tiste lastnosti; če je starji, kisleje se drži. In ko bi se časi ne presladili z vinom, dobro vem, da bi nazadnje bil tak kakor vrisk.«

»Jaz, na primer, sem vrisk. Ampak ne zastran vinskega vpliva, temveč zastran Bojana Štiha in njegove morale. Še v nobenem spisu se ni tako očitno razkazala kakor v tistem, ki ga je napisal zoper mojo knjigo. Pa saj sem prepričan, da knjige sploh ni prebral, kaj šele premislil. S sabo jo je vzel v Prago, kamor se je v tisti revni, nekonzumentski in lepi svet (sovjetske ukovanosti) skril pred našo vsesplošno paranoično evforijo tako imenovanih nooletnih praznikov, kakor sam trdi. Kakšen svetnik! Asket! Zakaj neki le ni ostal za zmeraj v revni, nekonzumentski in lepi češki deželi? Kako bi ga bili veseli! V Pragi namreč nujno potrebujejo vse polno Štihov. Oblekel bi si pobliskoma uniformo in delal v kulturi red, kot je njegova zlata navada. Ampak v zlati Pragi je kljub vsemu hotel praznovati novo leto. Naročil si je orkester, ki je hodil za njim po ulicah in mu igral Mozartovo Praško simfonijo št. 31 v D-duru. Evforično. Paranoično. Kar zamišljaj si, dragi Mrtolaz, kako Štihec jaha na belem konju, kako se podi orkester za Njim in Mu gode, nema množica Ga spoštljivo pozdravlja, saj je vendar glavni duhovni cenzor Socialistične republike Slovenije, glavni pridigar naše nesrečne konsumentske

družbe, directeur de conscience (uravnavatelj zavesti) našega razumnštva. Množica Ga pozdravlja, pozdravljajo Ga predvsem intelektualci. On pa se zanje, nesrečne češke reve, ne zmeni, s čisto vestjo ogrnjen, jaha bel na belem konju, praški orkester koraka za Njim in igra Mozartovo Praško simfonijo št. 31 v D-duru, On posluša orkester, uživa muziko in hkrati bere *Nevarna razmerja*. Lista in lista, včasih kaj prebere, konj se peni, Štih se peni. Ko pa je simfonije konec, skoči veliki moralist (v francoskem pomenu besede) s konja, plača orkestraše za dekorativno čast, ki so Mu jo nudili, ter stopicne v hotel, tam pa v popolnem miru silvestrske noči bere in bere in bere . . . In medtem ko se tudi v Pragi vdajajo vsesplošni paranoični evforiji novoletnih praznikov, On piše, piše, piše. In se pri pisanju jezi, da mu zobje kar škripljejo, slina pa škropi po hotelskem tapisomu. Moderna muzika Stockhausen: Razdrta simfonija. Ah, kako je fant nabit s kulturo!«

Mrtolaz me je gledal s priprtimi očmi in z odprtimi usti, Radivoj pa ni zinil besede.

»In kaj se je zgodilo potem?« je vprašal moj stari prijatelj.

»In potem je napisal, kar je napisal. Histerija, ki tako odkrito veje iz njegovega pisanja, je izraz strahu, da končno vendarle ne bi prišel kak človek ter potegnil črto pod njegovo delovanje v slovenski kulturni javnosti. In napravil seštevek. Skratka: mož je začutil strah v kosteh, zakaj vesoljne krave bi se smejale, če bi ga kdo končno vendarle dodobra razkrinkal. V *Nevarnih razmerjih*, kjer je samo omenjen, nenehoma tava za sencami, ki ležijo na listih knjige. Štih je pač del njihove usode. Ker pa sem opisoval (s svojo vred) samo nekaj tragičnih usod v povojnem slovenskem kulturnem življenju in njihov zgrešeni vpliv na slovenstvo, je začutil svojo krivdo. Tudi on je v času revolucije pokazal dokaj bojne veličine, nato pa se kmalu prelevil v človeka z več obrazi. In namesto da bi v kulturi, s katero se ukvarja, utiral nova pota, skladna z izvirnimi in v globine človeške zavesti usmerjenimi cilji, se nenehno repenči, v bistvu pa zavira sleherni resnični razvoj slovenskega kulturnega življenja v področja, o katerih so sanjali največji revolucionarji naše dobe.«

»Si prepričan?« je s sumom v obeh vprašal Radivoj ter pogoltnil krepek požirek pijače. (Kaj pa naj dela drugega!)

»Prepričan. Zato je moral knjigo napasti. Napadati jo morajo vsi, ki se čutijo tako ali drugače krive, zakaj le takó lahko branijo same sebe. Napadati pa jo je seveda najlaže s potvorbami.«

»Ne verjamem, da bi bil Štih zmožen falzificiranja. On je pošten in častivreden mož«, je pripomnil Radivoj ter se spet sanjavo zazrl v Marto. (Kaj pa naj dela drugega!)

»Ti bom takoj pokazal, kakšne narave je Štihova častivrednost. Štih piše, da je avtor knjige 'z nekaj potezami peresa pomanjšal celotne slovenske kulturne umetniške zgodbe od leta 1945 naprej in jo skrčil na neke maloštevilne skupine literarnih usod.' In nato s pretiravanjem, ki je stremiljivcem v krvi, popiše usode, avtorju knjige pa očita, kaj vse je pozabil . . . In nato — o, bogovi naj se nas usmilijo — našteje imensko kazalo vseh političnih oseb Enobeja, imensko kazalo slovenske literature zadnjih časov od Lojza Kraihgerja do najmlajših. Našteje — reci in piši — sedemindvajset političnih oseb. In — reci in piši — petinštirideset oseb, 'ki so dokaz o moralnem zdravju slovenske predvojne, medvojne in povojne literature.' In še se

mu zdi, da je avtor krivičen, ker ni vzel v misel slikarjev, glasbenikov, ple-salcev, znanstvenikov, zdravnikov, pravnikov, inženirjev, 'ki so kot inteli-genca in kot ustvarjalci na svojem poklicnem in delovnem področju izpričali in potrdili vsesplošno krepost, odgovornost in ustvarjalnost.' In pozneje av-torju *Nevarnih razmerij* še očita, zakaj ni vzel v misel Novega sveta in So-dobnosti in vseh drugih revij, Zbranega dela slovenskih pesnikov in pisate-ljev, Sto romanov, ljubljanske univerze, inštitutov SAZU, galerij, muzejev, gledališč, filharmoničnih orkestrrov, RTV, filma, znanstvenih inštitutov in seveda vseh zdravstvenih inštitucij in zlasti klinik. Štih pač terja, da bi moral slavospevno popisati vso slovensko kulturo, vse zaklade Slovenije v obliki poljudnega in večerniško pisanega cvetobera. Pokloniti bi se moral vsem in vsakomur. Napisati himnični venec sonetnih vencev (s stopnjevanji). In nato bi ga vsi brez slehernih muk, požirali', gospice bi ploskale, Štih bi igral na glasovir, zbor bi zapel Naprej zastava slave, dvignil bi se oče Bleiweis in se mi v imenu slovenskega naroda zahvalil za narodobudno, narodnovzgojno in etično skorajda nabreklo vsesplošno veledelo. Kako sem neumen, da nisem uganil, kaj bi mi bilo treba storiti in kako bi moral s saharinom v besedah opisati 'kulturnopolitično in ustvarjalno odisejado po letu 1945'! Ampak kaj češ, moj namen še zdaleč ni bil te vrste. Nisem leksi-kografski peroprask.«

»Veš kaj«, je smeje se rekel Mrtolaz, »tudi od treznejših ljudi, kot je Štihec, sem slišal, da popisuješ le temne strani slovenskih zgodb po letu 1945. Priznam pa seveda, da je Štihova demagogija izvrstna, ko ti očita, da si spustil kar 27 politikov in kar 45 literatov, zraven pa še čete drugih in-telektualnih primerkov. Ni vrag, da ljudje navidezni stvarnosti (podkreplje-ni s številkami) ne bi nasedli ter se ne bi zaradi tega jezili. Vsak hoče za svoje delo priznanje, kar je naravno in hkrati dokaj pravično.«

»Glej, Mrtolaz,« sem se nagnil k njemu in mu skorajda z jezo v glasu pripovedoval. (Radivoj se je delal, kot da ne posluša . . .) »V *Nevarnih raz-merjih* je zelo jasno napisano tole: . . .ukvarjal sem se samo s tistimi ne-varnimi razmerji, ki povzročajo in oblikujejo najvidnejše negativne pojave v povojnem življenju v glavnem slovenske družbe. Če bi kdo meril moje zaznamke, ocene in sodbe z ideologijo, politiko ali celo z zmesjo obeh, bi se bridko motil. Vzrok motnjave bi vsekakor tičal v površnem razmišljanju in površnem ocenjevanju. Poskušal sem pokazati le nevarna razmerja med različnimi oblikami duha, ki se oblikuje na Slovenskem.«

In še malo pozneje:

„Ali se mi je posrečilo prikazati dokumente ali vsaj poročila o položajih, sporih, nasprotjih in navsezadnje tudi o strasteh, ki so oblikovali DEL slovenske družbe, zlasti DEL slovenskega razumarstva po drugi svetovni vojni? Nikakor. Natanko se zavedam, da sem ujel samo DEL življenja in da bodo še ta DEL zgodovinarji verjetno s svojimi lovskami, merili in računal-niki zapisali drugače.“ (Nevarna razmerja, str. 474).«

Nastala je groba tišina. Le Marta se je skorajda glasno zgrozila.

Mrtolaz se je nenadoma sprožil: »Kaj, hudiča, je gnalo Štiha v tak falzifikat? In kaj Janeza Rotarja, saj trdi približno isto? In druge? Kje je vzrok njihove intelektualne nepoštenosti? Kar se Štiha tiče, mi je jasno. Demagogija. Amoralna. Zračunal je, da bo zmobiliziral vse tiste slovenske intelektualce, ki so se v vseh teh zgodovinskih časih pošteno in z večjo ali manjšo srečo trudili za razvoj slovenske kulture, ter jih nakuril zoper tebe.

In z užaljeno jezo, ki jo bo umetno pridelal, kastriral osnovno poslanstvo *Nevarnih razmerij*. Ampak kaj je bilo Janezu Rotarju? Slepoti? Vplivi? Ne-znanje? Ni mi jasno.«

»In poleg tega, dragi Mrtolaz, da se je Štih docela brez vesti zatekel k falzifikatom, je nalašč obšel in zabrisal oblikovno posebnost knjige. *Nevarna razmerja* so avtobiografski roman. Osnovna lastnost avtobiografskih romanov pa so osebni spomini. Osebni spomini so seveda nujno OSEBNI in ne morejo biti na vse konce in kraje znanstveno preverjena družbenopolitična študija. Kaj še hoče od mene? Kaj še hoče od mene Janez Rotar, ki v Sodobnosti, odet v plašč varljive znanstvenosti, pripoveduje približno iste neunosti kot Štih? Kako more človek, ki se menda ukvarja z resno znanostjo, zapisati trditev, da je ,za današnje rodove zlasti težko sprejemljiva piščeva predpostavka in trditev, da bi portret povojne inteligence brez trojice Javoršek-Zupan-Pirjevec, torej brez temeljnih osebkov *Nevarnih razmerij* bil zares prazen! Kje neki je to bral? Zakaj potvarja misel, ki je v svoji resnični obliki popolnoma drugačna? Kaj goni tega milega znanstvenika, da se tako strastno ukvarja s falzifikati? In kaj hoče presunljiva znanstvenica dr. Meta Grosmanova, ki išče ,status' *Nevarnih razmerij*? Zanj je vir trepetanja, ki ga menda povzroča branje te knjige, v njenem nejasnem statusu. Esej ni. Roman ni. Čista polemika tudi ne. Kaj je? Kaj pa so Lipschitzovi kipi v sodobnem kiparstvu, kaj pa so Guillevicove pesmi v sodobni poeziji, kaj Beckettove igre? Vse starikave pameti so jim oporekale status pravega kiparstva, pesništva ali dramatike. Ali ni največja značilnost XX. stoletja, da so se umetnostne oblike razvezale in se rešile klasicističnih oklepov? Ker Štih, Rotar, Grosmanova, Rupel in drugi niso hodili le v ljudsko šolo, imajo njihovi falzifikati toliko večjo težo. A nihče jih noče razkrinkati. Živimo pač v času, ko se precejšen del slovenske inteligence tolaži prav s falzifikati!«

Radivoj me je dokaj zabodeno pogledal, rekel pa ni nobene. Zato je tembolj oživel Mrtolaz. Jezik se mu je okopal v vinu, pa je postal gibčen in oster. Začel je jezikati, kako večina slovenskih razumnikov sodi, da sem jih zmetal vse v isti koš ter nisem ločeval klenih ljudi od plevastih. In da sem zagrešil hudo napako zlasti zavoljo tega, ker sem užalil vse tiste skupine razumarstva, ki se ne ukvarjajo s peresom, temveč svoj um uporabljajo z drugimi sredstvi.

Zaman sem se upiral. Zaman sem dokazoval, da je Štih v Pragi, kjer je pisal tisti spis o *Nevarnih razmerjih*, dobil histerične popadke zaradi tega, ker je sam eden izmed izrazitih krivcev za propad nekega dela socialistične inteligence na Slovenskem, pa seveda tega ne bo priznal, pa če bi sam Stane Sever vstal iz groba ter mu dokazal vso strahoto njegovih krivd.

»Zakaj potem Štiha v knjigi nisi omenil?« je vprašal Radivoj z namenom, da bi mi zaprl usta.

»Kako pa naj bi se sploh z njim ukvarjal? Ukvarjal sem se z izvirniki, ne pa s posnetki. Štih je bil samo ena izmed Pirjevčevih senc, nič drugega. Tudi sicer je treba zaradi večje jasnosti v slovenski kulturi povedati, da je Bojan Štih človek, čigar tragedija je jalovost oziroma neizvirnost. Vem, da se vama, draga prijatelja, zdi trditev iz trte izvita, saj je mož objavil vrsto (zelo zamešanih) spisov, poleg tega pa je bil doslej že direktor vseh slovenskih gledališč razen tržaškega in goriškega. A vendar . . . Bojan Štih je človek, ki je že od vsega začetka živel iz kulturne krvi drugih ljudi. Začel je sesati že pri Kajuhu. In nato pri Ahacu. In pri drugih. Kot ravnatelj

Drame SNG v Ljubljani se je na primer iz ciničnega nasprotnika Odra 57 nenadoma spremenil v človeka, ki je Oder 57 iz same 'ljubezni' posrkal, da je hranljiva ustanovica zginila kot mleko iz kozarca. In nato je izbruhal na oder Drame vso dramaturško vsebino Odra 57 z besedili vred. Ko je dramaturgijo Odra 57 izčrpal, se je oklenil Mileta Koruna, za njim pa še cele vrste drugih... Na zunaj je bil on spočetnik in celo nosilec znamenitih dejanj, okinčan s tujim perjem se je sprehajal kot pav po dvoriščih slovenske kulture, ker pa ni živel in ustvarjal iz sebe, temveč iz drugih, je nujno povzročal spore in zmede, ki so se spreminjali v tragične krize in še ne do konca raziskane katastrofe. Štih ljubi ponarejanje in prenarejanje. In sicer strastno. Zato tudi o *Nevarnih razmerjih* ne more govoriti drugače, kot da s falzifikati izraža svojo misel.«

»Ne, ne, ne...« je vzkliknil Radivoj, »tvoja ocena je zlobna, krivična in vsekakor prehuda!«

»Ne more biti, ker je izraz stvarnih dokazov in zgodovinskih dejstev!«

»Ne, ne, ne...« je trobencljal Mrtolaz. »Nikari tako velikih besed, ki ne pristojajo komičnim osebam! Ne govori o zgodovinskih dejstvih! Oseba, o kateri je govor, vendar ni zgodovinska, ampak zgolj komična. Po naših vaseh imajo navado, da dajejo majhnim psom imena, ki človeka blazno prestrašijo: Atila, Hektor, Cezar, Ris, Volk, Lev... Štih si je nadel psevdonim Martin Casagrande-Richter iz natanko istih razlogov, iz katerih ljudje rečejo ubogemu čvarju svoje hiše Neron. Sosedje in mimoidoči se boje vsaj grandomanskega imena, ko se že ne boje bevskanja. Zato te ne morem in ne morem razumeti, da govoriš o Štihu resno.« To rekši, je izlil vase poln kozarec vina ter me pisano pogledal.

»Kako naj bi ne govoril resno? On je Sokrat slovenske morale. Ludvik XIV. slovenskega gledališča. Papež slovenske zavesti. Einstein človeških relacij. Predvsem pa je vseved. Ne samo, da ve vse o gledališču, zgodovini, politiki, morali, estetiki, vse ve tudi o urbanizmu, stavbarstvu, rudarstvu, prometu, pedagogiki, cerkvah, miših in podganah... Na Slovenskem ni važnejšega dogodka, da ga Martin Casagrande-Richter ne bi opremil s svojimi pripombami ali pa Štih s svojo 'iskreno' besedo. Pravi ajatola.«

Radivoj je nervozno risal s prstom po mizi nekakšne zavite čire čare ter se izpod obrvi oziral na Marto, ki se je pretikala med gosti. Mrtolaz je mrščil obrvi. Ni in ni vedel, kam bi segel z besedo.

Zato sem mu moral v pomoč.

Dejal sem:

»Rekel boš, seveda, da sem užaljen. In še res je. Užaljen sem. Če bomo pustili čvekanje kot obliko nekega lažnega demokratizma in lažnivo moralistično kritiko kot izraz spretne hinavščine, nam bo slaba predla. Ali ne veš, da so te vrste ljudje podobni morskim sipam, ki začrnijo vso svojo okolico samo zato, da se skrijejo in pobegnejo iz območja nevarnosti? In da so zaradi svoje dvojne morale hudičevo nevarni? Štih v enem članku suva z nožem v hrbet našo stvarnost, ko pa vidi rane, se ustraši, gre hitro v ambulanto ter jih obveže. S slavospevnim člankom o Borisu Kidriču. A kar se moje knjige tiče, je nalašč pustil v nemar vso srčiko resnic o položaju med domačo inteligenco in o položaju med inteligenco socialističnega sveta. Zlasti o slednjih ni zinil niti besedice. Prav te dni sem z grozo v srcu bral, kako Ilios Yannakakis v kritiki knjige Paula Gomme *Le tremblement des hommes*, ki je izšla pri založbi Seuil v Parizu, skoraj natanko tako kot jaz ana-

lizira grozo socialističnih intelektualcev, ki so se zvezali z Zahodom. Na emigrante iz let 1945 in 1948 gledajo v demokratičnih deželah kot na reakcionarne fosile, ki nimajo pojma o vsakdanji stvarnosti socializma. Madžari, ki so zbežali iz svoje dežele leta 1956, so se s svojimi doživetji zgubili med peskom pozabe. Poljaki, ki so zbežali s Poljske leta 1956 in v poznejših letih, so s svojim izbrušenim duhom brusili duha Zahoda, a nihče jim ni bil hvaležen. Čehi in Slovaki iz leta 1968 so utonili v pozabo, čeprav so tudi oni skušali omečiti narcizem zahodne inteligence. In nato Yannakakis zaključuje: 'Vsakokrat, ko je vihar šel mimo, so emigranti z Vzhoda padli v polpozabo.' — O tej človeški mizeriji, ki je hudičevo resno zvezana z našo usodo in s posameznimi 'modeli' našega kulturnega življenja, Štih et consortes niso zinili niti besede. Nasprotno! Dimitrij Rupel v Teleksu piše o teh ključnih problemih socialistične inteligence natanko tako, kakor bi pisal kateri ameriških časnikarjev, ki so znani zavoljo svojega brezsrčnega in nesramnega igračkanja z intelektualci socialističnega sveta. A ker je notranji gon mojih spominov v obliki polemičnih spisov izraz nenehnega boja, kako priti na področju kulture do podobne izvirnosti, kakršno smo si priborjevali v politiki, nujno z živčnim nemiro m zalajajo vsi, ki so tako ali drugače še zmeraj privezani na 'modele' atlantske kulture.«

Mrtolaz se je globoko zamislil.

Radivoj me je gledal s skorajda sovražnimi očmi. Nenadoma mi je postal tako zoprn, da bi ga porinil prek svetega Štefana cerkve.

V zraku je brnela nekakšna napetost, razgovori gostov pri drugih mizah so naenkrat postali glasni, prej jih še slišali nismo. Nekdo je z vso ihto pripovedoval, kako mu je pred Trebnjim počila guma, kako jo je moral mahiniti nazaj, pa mu je neka majhna ženska, prijazna in z otrokom v naročju, z naj sodobnejšo mehanizacijo zamenjala gumo in dušo.

»Če natanko pomislim,« je končno s stisnjeno besedo pretrgal tišino pri naši mizi Mrtolaz, »te večina kritikov narahlo zasmehuje, ker braniš 'urejeni organizem politike', ker spremljaš menda 'samo inteligenco, in sicer v odnosu do družbenega in političnega vrha piramide', kakor trdi Janez Rotar. Glavni urednik Tanjuga za Slovenijo se v Naših razgledih odločno postavlja na stran vseh piscev, ki so metali polena razvoju naše družbe pod noge, nate pa izliva golide blata, ker si se drznil govoriti resnico. In tisti literarni maneken, ki od časa do časa nastopa v Dnevniku . . . ne morem se spomniti njegovega imena . . . perverzno ščuva nate politike, češ da s svojim pisanjem daješ hrano emigraciji, ki se bo veselila negativnih podob v *Nevarnih razmerjih*, pri tem pa pozablja, da je večji del njegove generacije na univerzi bil in je še danes naši emigraciji eno glavnih upanj . . . In sicer zaradi posebne vrste vzgoje, ki jo je njegova generacija uživala pri Pirjevcu. Natanko iste obsodbe, kakršne so izrekli Bojan Štih, Janez Rotar, Aleksander Zorn, Zvone Kržišnik in še nekaj drugih kritikov, so izrekli tudi naši patentirani reakcionarji v Trstu. Kritična misel Socialistične republike Slovenije se je znašla v isti klopi z antisocialistično in emigrantsko. Kaj praviš k temu?«

Nisem mu mogel odgovoriti. Premišljeval sem, kam neki se je potegnil Radivoj, ker je nenadoma vstal in odšel od mize. Gost tobačni dim se je razlezel po gostilniški izbi ter me dušil. Dušilo me je nenadoma vse. Če sem le odprl usta, se je v odprtino zaletel mesnat netopir, kače so plezale po stolu in po nogah silile više k telesu, gostje pri sosednjih mizah so se spremenili v velikanske srakoperje, čas se je zamajal kot pri potresu. Nastale so

razpoke. Iz divjih razpok so prihajali Turki, pretepeni kmetje, puntarji, ranjeni partizani, Josip Jurčič, Lurška Mati božja. Ura je šla na poldne, za okni je sijala svetloba, vendar se je rdeč mrak naselil v gostilni in mislil sem, da se mi bo vsak hip vnela glava.

»Dragi Mrtolaz,« sem komaj izdaval, »ne morem venomer ponavljati istih misli, saj boš upravičeno rekel, da nisem več pri zdravi. Kljub temu pa moram ponovno pribiti, da so se moji kritiki (razen nekaterih častnih izjem) v obsojanju *Nevarnih razmerij* postavili na stališče politike v starem pomenu te besede. Vsi so še sužnji režimov, strank, zahodnega tipa demokracije, se pravi zakrinkanih interesov in želja, vsi so izraz uresničenih ali neuresničenih monopolov. Martin Casagrande-Richter je klasičen primer politikanta in dovoliti bi moral, da bi ga vtaknili v špirit, tako bi slovenski rodovi prihodnjih dni še videli, kakšni so bili predzgodovinski primerki slovenskega človeštva. Družba in njena brezštevilna in na vse strani razvejana vprašanja pa so stvar nas vseh. In odkar je slovenstvo nastopilo svojo dejansko fizično pot v zgodovino, bi v kolektivni odgovornosti za njegovo usodo morali razumniki ustvarjati iz sil, ki jih sprošča razvoj naše družbe, nikakor pa ne bi smeli biti cokla v razvoju zaradi tega, ker so podružnica drugega ali drugačnega duhovnega ali ideološkega središča. To je srčika, iz katere so se razrastla pisma *Nevarnih razmerij*. Kje je moj greh?«

Razjezil sem se. Gostje pri sosednjih mizah so utihnili, Mrtolaz se je pogreznil vase. Mislil sem že, da sem se rešil pošasti, ki so me tako nesmiselno napadale, a se jih nisem. Ifigenija iz Zagorice je odprla vrata ter pokukala v izbo, Polifem se je udobno zleknil pod našo mizo ter se basal s kačami, ki so lazile vsenaokrog, star Asirec je risal na skrilasto tablico skrivnostna znamenja, Till Eulenspiegel je grabil za krilo natararice Marte, načičkani marki Ludvika XIV. je nekaj čebľjal v preciozni francoščini in njegova usta so bila podobna kurji zadnjici, ko iztisne jajce, poslanec daljnega kitajskega prostranstva je šepetal Mrtolazu na uho smešnice iz Tibeta.

Tedaj se je vrnil Radivoj.

»Tu bomo jedli. Sem se že domenil v kuhinji. Res še ni poldne, ampak kaj se ve, kakšne gostilne bomo srečali pozneje, kar pa sem videl v kuhinji, je vse imenitno . . . Že pripravljajo. Ti je prav?« se je obrnil k meni, kot da bi bil jaz vodja.

»Prav, prav«, je prikimal Mrtolaz, kakor da bi bil z nama na potovanju in potemtakem tudi pri jedi.

V tistem hipu je Marta že prinašala krožnike in skledo, iz katere se je prijetno kadilo. Tik za njo je prihajal Günter Grass ter prek Martinih ramen gledal v skledo. Ne da bi bil posebej vprašal za dovoljenje, je vzel pri sosednji mizi stol ter ga primaknil k naši. In prisedel. Zavohal je pač dobro hrano. Čudno nas je gledal iznad svojih košatih brkov. Svoj zadnji roman, Robec (gre za ime morske ribe, ne pa za robec, s katerim si snažimo podnosje), je začel menda pisati z namenom, da bi napisal kuharsko knjigo. Pa se mu je pisanje hočeš nočeš razraslo v enega najmikavnejših romanov sodobne nemške literature . . . Hudič! Pobral mi je idejo, ki sem jo pestoval že leta in leta. Mislil sem nabrati pri slovenskih pisateljih kuharske recepte in izdati Kuharsko knjigo slovenskih pisateljev. Kristus, kakšno branje! Čez noč bi knjigo pokupile vse slovenske (zlasti učene) ženske in zaslužil bi kot mojster Ivačić. Ampak na dnu kuharskih receptov, kjer bi bil govor o pripravi najrazličnejših juh, neskončni pisanosti omak, izbrano izostrenem

okusu začimb in mešanju različnih zmesi v okuse, ki jih nebo v ustih še nikdar ni doživelo, o medjedeh in glavnih jedeh, zlasti pa o pojedkih in poslasticah vseh vrst, bi bila kost . . .

»Kakšna kost?« je vprašal Günter Grass in pogoltnil požirek juhe.

»Kost, ki bi jo vsi glodali.«

»Povej, hudič, zdaj me stvar že kar zanima,« je dejal, od žlice pa se mu je na brkih nabirala ribana kaša iz juhe.

»Nekoč, ko so slovenski pisatelji po malem umirali od lakote, vprašanje zvestobe slovenstvu v vseh različicah, ki jih premore tako zapletena reč, kot je zvestoba, sploh ni moglo priti na dnevni red . . . da se izrazim uradniško. Nekoč sem prebral vse Cankarjeve spise samo zato, da sem v njih poiskal, kaj ljudje jedo, koliko hrana v Cankarjevem obširnem književnem delu sploh kdaj zadiši . . . V bistvu Cankar piše le o kosih kruha, pečene piške pa so vrh kulinarčnih umetnosti in s tem višek opojne sreče. Dandanes, ko na Slovenskem nihče ni brez svoje krivde lačen, ko v Ljubljani iz posod za smeti štrlijo štruce kruha, ko ne moreš nikogar poplačati samo s prehrano, so se slovenski pisatelji spremenili v imenitne kuharje. Izvrsten kuhar je, na primer, Bojan Štih. Umen je v pripravi vseh gorenjskih jedi, pa tudi po italijanski šegi jih zna pripraviti, da ne govorim o raznih posebnostih, ki se jih je naučil na svojih svetovnih potovanjih ali pa so samo sad naključja njegove kuharske genialnosti. Kuhar par excellence je tudi Primož Kozak, in če ne bi bil rektor Akademije za gledališče, radio, film in televizijo, bi si za svoj glavni poklic čisto gotovo lahko izvolil kuhanje. Baj je pravi kuharski mojster Andrej Hieng, ker so njegovi kuharski izdelki eksaktne fantazije. V edinstveni kuharski umetnosti pa iz vseh slovenskih pisateljev štrli Ciril Kosmač, ki sicer zna kuhati samo nekatere posebne jedi, a tiste tako slastno in s takim izkušenim znanjem, da se lahko pred njim skrijejo čisto vse matere Felicite Kalinšek. In kakšen kuhar je Dizma! Že ob svoji prvi jutranji uri začinja rezljati peteršiljček, zéleno, drobnjak, čebulice, šalotke in druge stvarčice, ki nato na mizi hrepeneče čakajo, da mu bodo začinile mogočno glavno jed. Ko se bo glavna jed iz štedilnika preselila na mizo in nato v njegovo psihofizično žrelo, bo obred dopolnjen. Z metafizičnim drnjavhanjem. Z Jožetom Udovičem sva si že leta 1940 in 1941 sama kuhala večerje, ki so bile polne čiste poezije in izvrstnega prijateljskega okusa. In kako dobro kuhajo drugi! In koliko jih je! Kar se kuhanja tiče, smo slovenski pisatelji dosegli svetovno raven, zakaj tudi Hemingway je znal dobro kuhati, Henry Miller je mojster kulinarike, Günter Grass dobro kuha, Alain Robbe-Grillet si zna sam pripraviti kosilo, Eugenio Montale pa je napisal v neko kuharsko knjigo, ki mi jo je poklonil bivši fašist in pozneje urednik Unità Fidia Gambetti, imeniten uvod . . .«

Tončkov dom v Čatežu se je med mojim razmišljanjem razširil v pravo pravcato dvorano. Sodobni slovenski pisatelji-kuharji so v belih podpasnikih in kuharskih čepicah sprejemali goste: s paličico v roki je tiho prišel izpiti in jetični Sebastijan Krelj. Marta mu je ponudila stol, da ne bi padel. Priznal se je tudi Emil Korytko, pokašljeval in tresel. Radivoj ga je spoštljivo sprejel in takoj postavil krožnik predenj. Na moje veliko veselje je vstopil v izbo tudi France Jeriša, sledovi kolere so se mu še poznali na obrazu, a bil je tako lačen, da je oberoč pograbil pečeno piško, ki so jo pravkar prinesli na mizo. In za njim je prišel Simon Jenko in za njim Fran Gestrin in za njim Josip Murn Aleksandrov in za njim Dragotin Kette in za

njim Srečko Kosovel in čisto nazadnje Peter Božič, zadnji primerek slovenskih skeletnih pisateljev. Vsi so zdaj žrli pohotno in neolikano, Marta je vsakomur vtaknila v gumbnico črno krizantemo, ki jih je naročil Štih v Lapovi vrtnariji v Lescah nalašč za gostijo na Čatežu.

Nato smo vsi klicali urha.

Takrat mi je bilo bolj kot v najsvetlejših urah razmišljanja jasno, kakšen je danes položaj slovenskega pisatelja in kakšna so njegova razmerja do bi-stvenih poti naše usode. V kuharskih knjigah še nikdar nihče ni zagledal obrisov groze.

Ko smo prišli k sebi, je Radivoj povzdignil glas zapovedujoče narave: »Ali bova šla naprej po samoupravnem kolovozu ali bova obtičala kar v go-stilni, kaj misliš? Naprej morava!«

»Naprej, seveda...« sem zadušeno pritrdil.

»Naprej, naprej!« je zahreščal Mrtolaz. »Nikakršne kapitulacije! Tudi jaz grem z vama na samoupravno pot po kolovozu od Čateža do Litije! Seveda!«

In smo vstali.

Mrtolaz, ki je bil od obilne pijače in jedače opotekav, se mi je v hipu prikazal kot moj rešitelj. Radivoj naju namreč ne bo mogel gnati hitro, zakaj peš jo bomo morali ubirati tja do Litije. Pot je zdaj vodila v dolino. V gozdovih, ki so bili že na pol nagi, so delavci z nemškimi električnimi žagami žagali drevje. Nemški traktorji ob poti so čakali nanje kakor pohlevne matafonke. Hribi naokoli so se svetili, razgaljal jih je jesenski notranji soj, ki je neutrudno prediral na dan, kjerkoli je mogel. Kmalu smo prišli v dolino in pot je postala še bolj mikavna, v daljavi pa so bile po rebrih gora naslikane zidanice. Nekdo je najbrž bela gnezda potisnil ob zemljo. In videl sem Mrtolazove oči, kako so hrepenele po daljnih pijanskih kape-licah. Pred nami pa je bilo, žal, še kar precej krevsanja. Mogoče smo ga z molkom poganjali, zakaj prej, kot sem mislil, smo se znašli v Moravčah.

Moravče so me do kraja razočarale. Zginila je tista vaška lepota in ne-narejena pristnost, ki je nekdam vezala med sabo hiše in hišice, okna in okenca. Zdaj se je vse spremenilo, zakaj čut za lepoto, ki je bil pri naših prednikih vsajen v njih srca že kar od rojstva, je preminil. Grdobija neposrednih koristi spodnaša pristnost, ki je zveličavni del estetike. Poleg tega v vasi nismo našli prav nobenega gostišča, vsi trije pa bi se radi od pota odžejali. Kreniti smo morali v Gabrovko, kjer sem še iz partizanskih časov poznal slovito gostilno in še bolj slovito gostiteljico. »Kakšna neki je zdaj gostiteljica?« sem se spraševal. »Ali je krepko ostarela? Se je zredila in razmahala? Se me bo še spomnila? Ali je spomin na davna čustva vsaj skromna ponovitev nekdanje silovitosti v gibih, v pogledih, v trepetanju, v hrepenenju? Ali so jo medtem povozili drugi moški z mogočnejšimi življenjskimi silami in terjatvami ter je spomin name izsušen bolj kot roža v herbariju? Ampak v temle hipu bi si neskončno želel, da bi me sprejela vsaj z milo prisrčnostjo in s hvaležnostjo za pomlad, ki sem jo njega dni čaral krog njenega telesa, ko so pokale puške in je škripal svet v tečajih. In če nje ne bom našel, bom našel vsaj ljudi, da se bom z njimi pogovarjal o koman-dantu Borštarnarju, ki je zagledal luč sveta v Gabrovki in postal eden naj-znamenitejših in najhrabrejših partizanskih komandantov? Kdo ga je že opisal? In kdo bi ga sploh znal popisati? Ali niso vsi spisi o naših partizanih zgolj tehnične narave, pravi vzroki njihovega junaštva in posamezne značil-

nosti najrazličnejših junakov pa so nam še zmeraj španska vas. O Petru Klepcu, Kralju Matjažu in Martinu Krpanu vemo vse, kar je treba in česar ni treba vedeti, ampak vsi trije so v bistvu pravi junaki oziroma neresne prikazni, pristni primerki pritličnih slovenskih moralnih razsežnosti. V našem revolucionarnem gibanju in v njegovem bojnem času od leta 1941 do 1945 pa smo imeli cvet junakov, ki so bili med seboj različni, kot bi si ne bili bratje; njihova junaštva pa so bila skorajda slednji dan nekaj posebnega in nekaj tako svojskega, da še dandanes ne moremo doumeti tiste notranje skrivnosti, ki je oblikovala njih junaško duševnost in še bolj junaška dejanja. Ampak glavo stavim, da bi pisatelj, ki bi hotel napisati debelo knjigo o slovenskih narodnoosvobodilnih junakih, omagal pred nenavadno nalogo, zakaj nič ni težjega kot slikati ljudi čezmernih lastnosti. Vsaj v XX. stoletju. V antiki in še dolgo pozneje niso mogli govoriti o navadnih ljudeh, ker niso bili mikavni in zato niso sodili v literaturo, danes pa so v glavnem ljudje brez posebnosti osnovni vir literarnega navdihovanja. O kozmonavtihi, na primer, še nihče ni napisal umetniškega romana, ki bi segel vsaj do gležnjev Odiseji, a vendar se Armstrong in njegovi tovariši še zdaleč ne morejo primerjati z Odisejevimi idiličnimi podvigi.

Ko smo končno prišli v prelepo Gabrovko, ki se je izza ovinka prikazala kakor kakšna španska prikazen, smo prišli tudi do gostilne, kamor me je vleklo nezadržno hrepenenje. Pozdravili so nas po srbsko.

»Imate nešto . . . kao piće?« je vprašal Mrtolaz.

»Imamo, družo. Ako želite ružicu . . . različita flaširana vina . . .«

»Molim . . . ja bih kar cviček.«

»Kje pa je bivša gospodarica gostilne?« sem vprašal človeka, ki nam je stregel in nas gledal s črno vranjimi očmi.

»Bolesna je . . . Izgleda, da je suviše pila. Sad ima cirozu . . .«

»Ste zdaj vi lastnik te gostilne?« sem vprašal.

»Ja.«

»Od kuda pa ste?« je vprašal Mrtolaz.

»Iz Bijeline.«

»Aha . . . Iz Bijeline,« je pomenljivo prikimal Mrtolaz, nato pa pristavil podobno kot v gledališču igralec, kadar mora izreči kak stavek, za katerega je pisec pismeno naročil, naj ga reče ‚vstran‘: »Kje je Bijelina, ve seveda samo vrag . . .«

In moja prejšnja misel se je spet oglasila: danes pa so samo ljudje brez posebnosti najpogostejši vir literarnega navdahnjenja. Ampak ali je gostilničar v Gabrovki brez posebnosti? Ali ni tisti značilni junak našega časa, kakršnega je poznal samo še čas preseljevanja narodov? Zakaj danes se tisto prebujanje malih narodov, ki je povsem drugačno od časov romantike, izraža sredi silnega pretakanja ljudi, idej in drugih sil. Mešanju ljudstev in pohenotanju splošne kulture na zemeljski obli, ki jo počasi, vztrajno, zato pa toliko bolj učinkovito prinašajo javna občila, pa mali narodi lahko prineso svoje vrednote samo kot oblike svoje izvornosti in svoje vsestranske kulture.

Radivoj, ki je slišal moje premissljevanje, me je sunil pod rebra ter dejal: »Vse, kar zdaj melješ, boš dal v presojo duhovnemu cenzorju Socialistične republike Slovenije Martinu Casagrandetu-Richterju. Če boš dobil od njega blagoslov, boš lahko o teh rečeh mislil naglas ali celo na papirju. Če pa boš mislil ali pisal brez njegovega blagoslova, bo Casagrande spet zgubil

pamet. Ker pa je pamet Velehiše pod zaščito Zavoda SRS za spomeniško varstvo, boš tenko piskal, če jo boš prizadel . . .«

»Kje je Bijelina, ve seveda samo vrag . . .« je ponavljal Mrtolaz, ki je pil nekakšno čobodro ter se kislo držal.

»Revolucionarno vrenje na Slovenskem in krvavi spopadi majhnega slovenskega ljudstva z nadutimi Nemci in fašisti iz Italije bodo še dolgo rodoviten vir, ki bo napajal fantazijo in pisateljsko oblikovanje najrazličnejših piscev. Tako kot doslej še nismo obdelali naših narodnih junakov (cela vrsta jih je med nami še živih), tako nismo obdelali posebnega kolektivnega utripa v tistih groznih in nenavadnih časih. Večkrat mislim, da bi bil unanizem kot literarna metoda izrecno pripraven za upodabljanje naših zgodovinskih časov.«

»In zakaj še nismo prišli do te vrste literature?«

»Iz istih razlogov, kot nismo prišli do svojskega misljenjskega tipa slovenskega intelektualca. Ker smo se ves čas bali, da bi ne padli v hlapčevstvo ,urejenega organizma politike' ali bili v skladnih odnosih s ,politično piramido', če smem uporabiti kočljivo misel profesorja Rotarja. Obstali smo pač tam, kamor so nas zapeljali nekateri duhovni usmerjevalci: pri konformizmu lažiintelektualstva sodobnih lažnih avantgard in filozofij ali vsaj takih avantgard in filozofij, ki nimajo nobene pomembne povezave z našo usodo, se pravi z našo zgodovino in njenim posebnim razvojem.«

»Tiho bodi!« me je z grozo v očeh prosil Radivoj.

»Res je bolje, da umolkneš«, je pristavil Mrtolaz. »Ali pa govori o slovenskem gasilstvu in Štihu kot generalu te pomembne organizacije.«

»Ne razumem«, je mrko rekel Radivoj.

»Jaz pa«, sem pristavil. »Mrtolaz kar dobro ve, da je Štih po svojem najglobljem notranjem poklicu gasilec. Gasi na vseh koncih in krajih, kjer zaplami kakšna misel, pobuda ali ugotovitev, ki nima zveze z vizijo njegovega sveta. Kaj ni članek, ki ga je napisal zoper *Nevarna razmerja*, kljub klasični muzikalni spremljavi, ki je zamenjala tuljenje siren, v bistvu gasilstvo? Štih s čelado Palade Atene na glavi gasi vse moje misli in ugotovitve z vsemi sredstvi, ki jih ima moderno gasilstvo na voljo.«

Prinesli so nam srbski prebranac.

In še nov polič vina.

»Podtaknil sem ogenj v nekaj mitov, v kupe laži in potvorb, podtaknil sem ogenj v predstave, ki jih imajo ljudje o nekaterih osebnostih. Podtaknil sem ogenj v pajace, ki se kitijo z veličino revolucije, pa je bilo njih perje nakradeno na vseh koncih in krajih naše zgodovine. Ko je zagorelo, je priletel Štih ter zavpil »na pomoč!« in začel s svojo gasilsko cevjo gasiti, da se ne bi vnelo še kaj več lažnih stavb, slamnatih mož in, seve, tudi njegove zgradbe in še on sam.«

»Vidiš, prav to ti vsi zamerijo. Vsi brez izjeme. Naši domači veljaki in veljaki v emigraciji. V našem naprednem časopisju in najbolj reakcionarnem časopisju za mejo. Na vseh koncih in krajih. Ne smeš zažigati. Nihče tega nima rad . . .« je pomenljivo rekel Radivoj.

Mrtolaza je začelo privzdigovati. V pogovor je vskočil s tole pripombo: »Mene zanima Štihova gasilska tehnika. Tudi jaz sem namreč gasilec. Svoje vrste. Za plotom. Za vogali.«

»Štihova tehnika je gasilska tehnika čisto posebne vrste. Ti bom povedal en sam primer. Častivredni gasilski poveljnik Štih se, na primer, upravičeno

jezi na vse tiste, ki so Prešerna kot kurbirja in pijanca odstranili iz javnega življenja. S studom v srcu se spominja tudi ljudi, 'ki so z zbiralsko strastjo ... Cankarjevo življenje spremenili v en sam kup svinjarij ...' In Grumovo in Villonovo. In Rimbaudovo. Štih se kar križa od groze ter upravičeno vpije, da je treba 'odpraviti ... iz naših medsebojnih odnosov metodo ... antologijskega zbiranja človeških grdobij, obskurnega brskanja po nečednih dogodkih v posameznih življenjepisih, če ne želimo izginiti ...' Gasi torej ogenj strasti, ki so vzplamtele iz zaplotništva in grdobije, gasi plamene, ki ližejo obskurne kamre človeških src. In prav ima!«

»Krščen duš, da te ne razumem. Pa pravijo, da je vse, kar rečeš, razumljivo kot kmečka beseda ali čisto kot prava solza. Tokrat pa si ves zadimljen« ... je negodoval Mrtolaz.

»Mogoče imaš prav. Bom poskušal biti bolj stvaren. Na straneh 48, 49, 50, 51 in 52 *Nevarnih razmerij* sem govoril o pisateljih, ki so jim očitali njih življenjske napake, ter ugotavljal, da gre v literarni zgodovini v tej zvezi za razne nesporazume in neumnosti. Na strani 69 pa je *expressis verbis* zapisano: 'Kdo je še danes toliko pri moči, da bi obtoževal Racina, ker je pogal na smrt igralko Du Parcovo iz čisto preprostega razloga, ker je bila z njim noseča, on pa ni hotel nastopati kot pater familias? Ali podobne obtožbe ob Fedri, Ifigeniji, Ataliji in Esteri niso čez vse smešne? Da ne govorim o drugih pisateljih ...' Moje stališče je torej jasno. Gre za stališče, kakršno imajo vsi normalno razviti ljudje našega planeta. Nihče, ki je pri zdravi pameti in je okusil sadove evropske kulture, se ne bo ukvarjal z 'antologijskim zbiranjem človeških grdobij ali obskurnim brskanjem po dogodkih v posameznih življenjepisih'. Tudi v *Nevarnih razmerjih* tega nihče ne počne. Štih gasi zato ogenj, ki ga je *sam* zakuril, da bi bil v očeh slovenstva še brumnejši gasilec, kot je. In Štih hkrati po vsej sili skuša v občinstvu zbuditi vtis, da med tiste zoprnike, ki so podobni Villonovim sodnikom, Prešernovim obrekovalcem in Cankarjevim filistrom, sodi pisec *Nevarnih razmerij*. Kakšna izrazita štihovska demagogija! In kakšna demagoška domislica postaviti Zupana, Pirjevca in druge v isto vrsto s Prešernom, Cankarjem, Villonom in Rimbaudom! In kakšna perverznost, da *vzroke*, ki so privedli v slovenski povojni družbi do nekaterih tragičnih situacij (in med te vzroke je treba šteti Zupanovo in Pirjevčevo delovanje), zamenja za obskurno brskanje po nečednih dogodkih v posameznih življenjepisih. Kakšen gasilec! Kakšen zgodovinar! Kakšen Fouché!«

Med tem pogovorom so vdrli v gostilno svatje z ženinom in nevesto. Neslo jih je kot jadra, v katera se upira močan veter. Bile so le vinske sile, ki so jih gnale, ali pa morda škripajoče veselje harmonike, ki je vodila spreved. Posedli so okoli sosednjih miz. Nas spočetka sploh niso imeli za mar. Veter spominov je nanosil v gostilno nenavadno veliko zanosnih zgodb: od Adama in Eve, ki se najbrž nista ženila v tako lepi vasi, kot je Gabrovka, od tisoč in tisoč svatovskih trenutkov, ki so najbolj veselo gledališče življenja. Poslušam in ne slišim. Zginevam, pa vendar ne umiram. Živim, pa vendar ne živim živega življenja. Ni upanja. Samo spomini. Vsa pota so zdaj zabrisana, kot bi učiteljica z gobo pobrisala šolsko tablo.

Tedaj je Radivoj plačal in rekel: »Pojdimo naprej!«

Pijani svatje so vpili, naj se jim pridružimo, s kozarci vina so prihajali, da bi trkali z nami, Mrtolaz je seveda takoj našel skupno besedo z veselja-

ki in se je že začel objemati z nevesto, ki se je razpela kakor poljske cvetice, če jih nabereš preveč, pa ne moreš vseh držati v roki.

Nekdo se je začel dreti:

»Mi pa ne gremo dam,
da se bo delal dan,
da se bo šajnalo
tja prot Lublan!«

Tedaj me je Radivoj potisnil v kot. Ostala sva sama. Ker me je v tem samoupravnem kolovozu od Čateža do Litije gonil po Štihovih navodilih, je moje prijateljstvo do njega vidno kopnelo, njegovo kritično razmerje do mene, ki je bilo doslej hinavsko skrito, pa se je čedalje bolj jasnilo. In v gostinskem šumu, svatovskem vpitju in sredi Mrtolazovega hreščečega petja je dejal tele besede:

»Štih ima po svoje prav, Rotar pa po svoje. Štih te napada naravnost, Rotar pa se na osnovi znanstvenih zaključkov razjoče in ugotovi, da je tvoja metoda brez presedana!«

»Oh, kakšna trapasta beseda!«

»Obtoži te, da je to metoda soočanja z divergentnim mišljenjem in delovanjem na polarizacijski črti, kjer so ti na voljo vse mogoče in nemogoče reči, podvrženemu besedniku pa prav nikakršne. Ravno zato vse drugo, kar se ne nanaša na vlogo slovenskega izobraženstva kot integralnega dela slovenskega ljudstva, nima tiste teže, ki bi kakorkoli opravičilo za primer ‚raziskave‘ in njen kategorični obračun.«

»Ali se milemu Janezu Rotarju blede? Kaj je čez noč postal ujec ali kakršenkoli drugačen sorodnik Tarasa Kermaunerja, da piše tako črevasto slovenščino . . . Prav nos si moram tiščati, ko ga berem. Zraven pa se tolčem po glavi, da bi se mi zaiskrilo in da bi svetloba legla na temo, ki je v njegovih mislih. Ampak če ga prav razumem, bi rad, da bi v besedilu *Nevarnih razmerij* pustil ‚podvrženemu besedniku‘, ki ima ‚divergentno mišljenje‘, svobodno in polno moč, da mi odgovarja ali da se brani. Od kdaj pa v polemikah daješ človeku, s katerim polemiziraš, besedo v ogradi svoje lastne polemike? Kdaj v polemiki sobesednik nastopa drugače kot predmet napada, pa čeprav sam zaigraš njegovo vlogo? Ali je ne igraš s tako dialektiko, da ga tvoja misel čez čas še jasnejše lopne po glavi? Res bi bilo prav in pošteno, da bi profesor Janez, preden je zapičil pero vame, vzel v roke kakšno literarno teorijo, če mu že gola pamet ne more narekovati zdravih misli . . . In takrat bi videl, da se na polemike, ki so nujno ‚enosmerne‘, oglašajo napadanci šele potem, ko polemike pridejo na svetlo. Če bi bilo Rotarja kaj v hlačah, bi se poklonil izzivanju, ki je smiselni stržen knjige, v nobenem primeru pa se ne bi prestrašen postavil ob bok tistih, ki imajo vso možnost, da se branijo sami. Ali pa naj se jasno in glasno razglasi za njihovega advokata. Zdaj pa se drži kakor Pilat, ki ga tiščijo vetrovi in ne ve, kaj bi storil. Karkoli zapiše, je nabito s prestrašenostjo, zato ni nikjer nobene jasnosti, nobene odločnosti. Moralna razsežnost njegovega pisanja pa je strah pred intelektualnim terorjem ljudi, ki v bistvu vladajo nad sodobnim slovenskim kulturnim življenjem, a jim je resnično moderno in v prihodnost zazrto slovenstvo deveta skrb. Žal ne morem reči, da bi bil Rotarjev primer brez presedana. Rotarjev je za celo hiralnico!«

»Gremo!« je zavpil Radivoj ter vstal.

Potegnil je Mrtolaza iz zmešane gruče svatovskih pivcev in pevcev in stopili smo na sveži zrak. Pot se je vila spet tja do Moravč in nato v hrib. Od krajev, kjer smo hodili, se je zemlja oddaljevala, svetloba gozdov je bila nadahnjena z zelenino, v zemlji shranjene cvetove je videlo lahko le izkušeno oko. Razen telesa nisem imel zdaj ničesar več. Ko bo padla noč na zemljo, se bom spremenil v kresnico. V gorah vidimo skice hiš, kjer sta doma ljubezen in vino, iz hlevov, mimo katerih se pomikamo, diha tišina. Od časa do časa slišimo vzdihljaje krav. Kaj se ve, zakaj osamela vdova (krava) stoji sama v ogradi. Na zeleni mah spušča črne packe. Velikansko ogledalo dneva, ki je bilo doslej svetlo, se je zarosilo. Na samoupravni kolo-vozu od Čateža do Litije bo najbrž vsak hip začel padati dež. In vse bo še huje. Čutim, kako me žulji na nogah čedalje bolj skelijo, čutim utrujenost, ki leze kot kakšna eksotična ovijalka po stegnih in se razširja v gornji del telesa. Ovijalka me veže, kot so nekdanje žice vezale počene ribniške lonce. Komaj komaj se še premikam. Z zavistjo zrem v ljudi, ki v lepih avtomobilih drsijo mimo nas: vsi so rejeni, ženske nosijo naočnike in pričesko po zadnji modi. Na nekem onstransko zelenem travniku visoka gospodična v dolgem krilu pase bogatega pava. Le zakaj moram pešačiti z Radivojem in s tem prismuknjenim Mrtolazom, čeprav so mi vsi zdravniki prepovedali vsak hujši napor? Ne razumem. Podoben sem staremu psu, ki je že odslužil in se pripravlja na smrt.

»Da bi vsaj prišli do kakšne zidanice«, sem izjekljal.

»Spet bi rad počival, kajne?« je posmehljivo pripomnil Radivoj. »Štih bi ti že pokazal, mehkuž mehkužasta, vzgojena v pariških salonih, v sobanah Serenissime in na obronkih večno bele Fuji-Yame! V samoupravnem kolo-vozu od Čateža do Litije pa ni časa za počitek. Že tako kasnimo!«

»Ne čutiš, da sem ves žuljav?« sem ga s krvavim pogledom vprašal.

»Pa sezuj čevlje!«

In res sem se zbosil ter se zagledal v okrvavljene noge. Z žalostjo sem ugotovil, da me ne nosijo kot njega dni, ko sem po teh krajih kot partizan švigal z enega pobočja na drugo, iz druge vasi v tretjo. Takrat je bilo telo orožje, ne muka. Če bi hotel biti natančen, bi rekel, da ga je na svojih perutih nosil genij revolucije. Zdaj pa sem zamaščen, trebušast, kosti mi ga lomijo, izrezali so mi že nekaj delov telesa, črpalka srca se je skvarila in z mukami vseh vrst pošilja kri v razne konce uvelega bitja.

»Naroči mi avto, Radivoj!« sem dahnil s prestreljenim glasom.

»Ne smem, prijatelj. Bojan Štih je naročil, da moraš v samoupravnem kolovozu od Čateža do Litije peš, kot hodi peš vsa slovenska literatura. Ravnati se moram po Štihovih navodilih, če hočem biti slovenski kulturnik. Druge izbire ni.«

Skice zidanic, ki smo jih gledali še iz doline, so se spreminjale v resničnost. Nismo hodili dolgo, kar pridemo do prve. Hram je bil odprt. Stalo je mnogo ljudi pred sodom v glasnem pogovoru; vino jim je napajalo jezike. Gledali so in kazalo je, da bi nam radi veleli pit; pa menda si vendar nihče ni upal, ker smo bili čisto neznanjani. Šli smo naprej, pa ne predolgo. Kmalu smo našli zidanico, ki je bila tudi odprta. V nji so bili trije možje nakrižne dobe. Starec, gospodar hrama, je poklical Mrtolaza: »Mrtolaz, ne pojdeš pit? Rojstni dan praznujem, pa naj ga pije zato, kar leze in gre, da ga le ima.«

Mrtolaza je mikalo, pa vendar ni vedel, kaj bo rekel hudi Radivoj. Starrec, dejali so mu Bojec, brž vidi, kaj ima Mrtolaz za bregom, pa se k nama obrne: »Menda se tudi tovarišema ne bo storilo inako, če stopita bliže soda. — To bom sam izpil, potlej bomo pa drugega.« S temi besedami nagne lončeni vrč, dleskne z jezikom in pravi: »Bog ga je dal, ni mi na srcu zrastle!«

Bojec je bil čuden mož. Lice je imel rdeče, pa tako nabrano kakor suha hruška. Druga dva možaka sta se pisala Končina in Hostnik. V hramu je bilo dosti razlake: trije sodje, poldruga motika, stoli, tu in tam kak vinjak, pol banke, vrči. Dali so nam vsakemu svoj stol in pili smo ga iz obilega vrča.

Tedaj se je med vrati prikazala Tara.

Radivoj je poskočil kot vojak, ki ga je oficir zasačil na grešni poti.

»Kaj pa tu počenjate? Zakaj ne hodite po samoupravnem kolovozu, kot vam je bilo naročeno?«

»Počivamo, Tara, počivamo,« je s previdno modrostjo izjecljal Radivoj.

»Nobenega počitka! Vstanite! Takoj naprej! Če se boste zasedeli, bo noč prej padla na zemljo, preden boste prišli v Litijo.«

Zgubil sem zavest. Čisto za hip. Dobil sem, kot temu zdravniki pravijo, levokračni srčni blok. Delno zavoljo utrujenosti, še najbolj pa zavoljo Tare. Nisem je sicer poznal, a po vsem videzu je bila ena tistih kačastih intelektualk, s katerimi ni dobro češenj zobati. Ko sem odprl oči, je slonela nad menoj, vinska pa je bila tako, da je od nje cvičkasti znoj kar kapljal. Kaj vem, kje se ga je našla, ko nas je iskala po samoupravnem kolovozu od Čateža do Litije, kamor jo je na ogledi poslal Štih.

»Kar trpi!« je sikala.

»Kar trpi! Trpi brez miru! Ti nisi imel moralne pravice, da bi kritično pokazal razne ekscese našega življenja. Kritični besedi, pa naj bi bila pisana ali izrečena od ljudi, ki so s svojim življenjem in delom dokazali, da so primerni, da kritično ocenjujejo, bomo radi prisluhnili. Samo tebi ne! Ti si sopotnik revolucije in samoupravne socialistične graditve. Fuj!«

Zameglilo se mi je pred očmi in v megli sem zagledal debelega Dizmo, kako sedi na zlatem oblaku, na glavi ima škofovsko mitro, v rokah pa z zlatom obrezano zajetno knjigo. Počasi leze z oblakom vred v nebo, iz ust pa mu kapljajo besede: »Res je, res je . . . on ni moralno upravičen do kakršnekoli kritike. Ko bom vsak čas potrkal na božja vrata in mi bo kolega sveti Peter odprl, se bom pritožil v nebeškem svetu, rekoč: še vi, nebeščanje, mu povejte, da ni moralno upravičen do kakršnegakoli kritiziranja. Naj bo tiho in naj se pogrezne vase ali pa mu bomo v usta nasuli prsti in bo utihnil za zmeraj!«

In je zginil v nebesih. O, blaženi Dizma, le prosí za nas! O, pametni Dizma, usmili se nas! O, šmentani Dizma, ne klati po nas!

Razmišljal sem, koliko je v naši samoupravni družbi leta 1979 še ostalo sektaštva. In kako globoko je kljub vsestranskemu razvoju zakoreninjeno pri takih ljudeh, kakor so Cene, Dizma, Ante, Radivoj in še cela procesija drugih. Najbolj tragična poteza v sektaštvu je, da ne prizna razvoja in da je nedialektično kot pamet tistih njegovih predstavnikov, ki so tako izrazito podobni srednjeveškim boncem v vatikanskih pisarnah. Edini katoliški nauk, v katerega kot marksisti, za kakršne se imajo, z brezmejno trdnostjo verujejo in ga strastno zagovarjajo, je neizbrisno znamenje kristjana, ki ga je človek dobil s krstom. Janez Rotar, na primer, piše: »Kmečko katoliška ali meščanska pogojenost je mnogim po vojni ostala kot objektivno zgodovinsko breme,

ki ga 'urejen organizem politike' ni obravnaval tako, ampak kot subjektivno krivdo, kot reakcionarni odklon, ki je zelo pogosto odločal pri zvrščanju in razporejanju posameznikov.« Jože Pianissimo je v nekem umsko ne dodobra zvezanem spisu od samih svetnikov, ki jih vidi v *Nevarnih razmerjih*, skorajda že sam postal svetnik. Kar vidim ga, kako leze za Dizmo visoko gor v nebo, kjer bo lahko Pianissimo igral na pianino v čast Gospodu, ki je v naprednih vrstah slovenstva pustil še toliko muzejskih primerkov sektaštva.

Še jaz bom znorel. Od grenkobe, ker mi zatikajo rep krščanstva na konec hrbta, da se vleče za menoj kot jara kača že leta in leta v zlobno slast sektaških prismuknjencev. Pa se zmeraj tolažim: saj bodo kmalu pomrli, saj so sektaši že vsi stari, predvsem pa anahronistični, mladi rod te bolezni ne pozna. Res je. Ampak kaj, ko me bodo približno v istem času nesli za pogrebom in nikdar v življenju ne bom v resnici svobodno zadihal, zakaj sektaš je hujši od slehernega rablja, njegove nevidne verige pa težje od kovanih. Gre za apartheid, ki samozavestno, nezakazovano in nevidno živi in deluje sredi samoupravne socialistične družbe.

Ne vem, ali sem bil tako poln bolečine, kot bi bil dobil s kolom po glavi, ali pa sem se tako globoko pogreznil v razmišljanje, da nisem slišal prepira, ki se je razvil med gospodarjem hrama Bojcem in Taro. Do zavesti so mi prišle le posamezne besede, posamezni kosi stavkov. Bile so kot gliste, ki so se živčno premetavale sem ter tja.

»Štih je reformator!«

»Štih je velemislec!«

»Štih je urbanist!«

»Štih je slovenski Faust!«

»Štih je duša slovenskih arhitektov! Uredil nam je Cankarjeve hrame!«

»Štih ureja celo slovenske otroške vrtce in seveda vse teatre!«

»Štih izbira radijski program, postal je sveti Duh televizije!«

»Štih skrbi za slovensko splošno vest in zavest!«

Nekajkrat sem jo dobil po glavi.

Kot Lazar izpod mize sem hitel pripovedovati z otožnim glasom: »Pa saj nimam nič zoper Njega! Zmeraj sem Štiha branil, kadarkoli je imel prav, in zmeraj sem Ga bil vesel, če je kakšno dobro izrekel. Zmeraj sem hodil zanj po kostanj v ogenj, če se mi je zdelo pametno. Ampak zdaj dela z menoj slabše kot svinja z mehomo. Le zakaj? Zakaj je sprt z resnico in zakaj ne potegne z mano?«

»Nič ni sprt z resnico!« je zavreščala Tara. »V svoji knjigi si izluščil samo nekaj imen slovenske inteligence ter jim dal vstopno vizo v napredni svet, in med njimi seveda Josipu Vidmarju, vse druge pa zavrgel ter nad njimi izrekel anatemo! Zato kriči nate! Zato zdaj hodiš po samoupravnem kolovozu od Čateža do Litije! Za kazen! Da boš srečal resnico!«

»Že spet iste marnje. Saj sem že razložil . . .«

Tara me ni hotela poslušati, ampak se je divje vrgla name ter mi pulila lase, Bojec jo je komaj strgal z mene ter jo posadil k pijači. — Tudi jaz sem se spravil na sošček in se začel z obubožanim glasom opravičevati:

»Štih v svoji teatrski ihti potvarja vse, karkoli je prebral v *Nevarnih razmerjih*. Njegovi falzifikati se ne ustavijo pred nobeno ograjo pameti. Uporablja strahovite in napihnjene besede kot sodni dan, avtodafe, defenestracija, sodba brez priziva, pamflet, ki je poskus diskvalifikacije tistih mrtvih in živih oseb . . . ki zaradi svoje izvirnosti ali nasprotnosti nikakor niso ustre-

zale in ne ustrezajo okusom, merilom in normam avtorja itd., itd. — Vsak, ki je kolikor toliko pri zdravi, se mora ob izbruhu njegovih besed prijeti za glavo. In zamisliti. In se vprašati, zakaj Štih tako razburjeno vpije? Kaj hoče prikriti? Zakaj se hoče s svojim vpitjem preglasiti?

V *Nevarnih razmerjih* so delno in z veliko obzirnostjo popisane nekatere strani iz življenja nekaterih slovenskih kulturnih delavcev. Ampak ne zaradi brskanja po kamricah človeških duš, temveč zaradi bistvene povezanosti njihovih dejanj s posameznimi postajami slovenske kulture po drugi svetovni vojni. Če bi Štih knjige ne bil bral na belem konju in v novoletnem mrazu v Pragi in ne poslušal zraven še Mozartove Praške simfonije št. 31 v D-duru, ampak bi se v knjigo poglobil, bi bil videl, da z današnjo evropsko odkritosrčnostjo, ki vlada v literaturi, opisujem nekatera stanja in nekatere osebe v slovenski kulturi, in sicer v razmerju z vizijo socializma, za kakršnega se bojuje današnje slovenstvo. Jean Paul Sartre je, na primer, opisal čisto vse grehe, hudodelstva in duševne posebnosti našega sodobnika Jeana Geneta v svoji znameniti knjigi Sveti Genet, pa mu živ krst tega ni oponesel. Zakaj ne bi razložil slovenstvu in zlasti mladini, ki jo je vzgajal Dušan Pirjevec, kako je v partizanih podlegel anarholiberalizmu in levim ekscesom, kako je po vojni paševal v slovenski kulturi (kot njegov pribočnik Bojan Štih), in sicer v imenu svoje osebne anarhične tragike? Zakaj ne bi smel povedati, da se je oklenil Vitomila Zupana, ki je bil najbolj gnil cvet ljubljanskega malomeščanstva, in se v objemu z njim zvalil v popoln razkroj? Iz tega razkroja in iz tega pekla, kjer je bil dolgo sam gospodar, se ni mogel pred svetom več pokazati. Moral se je skriti za kulisami eksistencializma, humanizma, nemške idealistične filozofije in kaj vem še kakšne filozofije. In zaradi tega je prišlo do tragičnega razkola med njim in slovenskimi revolucionarnimi procesi, v ta razkol pa je potegnil velik del slovenske inteligence, zlasti velik del svojega univerzitetnega poslušalstva. Še danes se vsa slovenska in jugoslovanska majava filozofija veže nanj, pa naj se z njo ukvarja Ivan Urbančič ali Tine Hribar, Taras Kermauner ali Dimitrij Rupel, Mihailo Djurić ali Ljubo Tadić, Sveta Stojanović ali Slobodan Zunjic, Danilo Basta ali Gajo Petrović, Danko Grlić ali Rudi Supek, Branko Bošnjak ali Žarko Puhovski ali pa še njihovi nemški pomočniki Volkman-Schluck, Ingeborg Schlusser, Rudolf Berlinger ali Dieter Jahning. A vendar še tako visoki in še tako angelski filozofski zbori ne bodo mogli zbrisati zle energije, ki se je za zmeraj započila v zgodovino nekaterih plasti naše inteligence. Še manj pa bodo preprečili, da ne bi nihče več smel osvetliti človeka, ki je javno živel in deloval sredi nas in je s svojimi osebnimi tragedijami in nesporazumi vplival na izvirnost intelektualnega razvoja v naši deželi. To je vse.«

Bojec je zavpil: »Prav imate! Štih je najbrž sam del te človeške katastrofe, ki jo opisujete, prav zato je tako živčen... Saj sem tudi jaz bral njegove Manihejske spomine na Ahaca. Že tam je zapisano vse, kar je pri Štihu pozneje izbruhnilo na dan.«

Bojčeva bistrost me je spodbudila. Zato sem nadaljeval:

»Kar pa se tiče Vitomila Zupana, sem ga zelo šibko popisal. Čeprav sem vendarle zarisal nekaj osnovnih resnic, še zdaleč nisem prišel v kraške jame tega zapletenega in črnega človeka, ki je obremenil naš čas s svojo prisotnostjo. Ko je Prežihov Voranc v začetku zadnje vojne v rokopisu prebral njegove romane, ne da bi vedel, da jih je pisal Zupan, jih je po branju s trudom odložil ter v svoj dnevnik zapisal, da je takega pisanja zmožen samo

kriminallec. Zato je bil že skrajni čas, da ena izmed še živih prič njegove eksistence vendarle zapusti nekaj podatkov, ki bodo z njimi ljudje lahko razložili vsaj take knjige, kakor je Duh po človeku ali Igra s hudičevim re-pom ali Klement. V nobeni literaturi našega planeta še nisem videl tolikšne-ga poniževanja človeka, kakor prav v teh spisih. Bojan Štih, Zvone Kržišnik, Janez Rotar, Jože Piano, Zvonka Tepina in njim podobni očitkarji . . . pa na ves glas kričijo, da bi moral molčati. A molčal, bogovom bodi hvala, nisem. Izpolnil sem svojo človeško in slovensko dolžnost. Izpolnil pa sem jo preveč obzirno.«

Tedaj me je Tara brcnila s šolnom v trebuh.

»Au!« sem zavpil ter se sesedel.

Radivoj me je pustil ležati, Mrtolaz, ki je počasi prehajal na stran mojih sovražnikov, se tudi ni zmenil zame, le stari Bojec se je sklonil k meni ter me s težavo pobral s tal.

»Kje pa mislite, da ste? V dolenskem hramu pijete, ne pa v Ljubljani!«

»Tara, Tara . . .« sem dejal skoraj s svetopisemskim glasom, »nasilje, četudi z ženskim šolnom, še nikdar ni spodneslo pameti. Pa tudi moje raz-lage ne boš odpravila, čeprav si mi prizadejala bolečine, ki mi iz žličke priha-jajo v grlo.«

»Poplakni!« je mrdnil Mrtolaz.

Napravil sem globok požirek in nadaljeval z razlago:

»Kar pa se tiče Tarasa Kermaunerja in njegovih, dr. Bratka Krefta in kocbekijade, kje neki vidi Štih vmešavanje v njih osebne zadeve? Ali so Tarasove norije, s katerimi poneumlja slovenstvo, njegova zasebna stvar? Se mu nihče ne sme upreti? So Kocbekova pričevanja v Trstu, Nemčiji in dru-god njegova zasebna stvar, pa čeprav govori o naši družbi nesmiselno, ne-kritično? Ali sem jaz kriv, da je imel dr. Bratko Kreft s Hofmanom tak intervju, da so se vsi Slovenci križali zaradi potvarjanja zasebne in splošne zgodovine? Je torej njegovo potvarjanje njegova zasebna stvar in ali naj bi bili zdaj vsi figarji in naj bi zdaj vsi olikano molčali? Oj Štih, oj Rotar, oj Bohanec, oj vsi vi nahodniki v svetem hramu našem, če bi bila v vaših obtož-bah troha resnice, bi si ne upal več na cesto, zaklenil bi se v izbo ter razbil ogledalo . . . Tako pa ste se, lažnivi besedniki, tako nečedno razodeli in razgalili pred svetom, da ste le še v zasmeh, niti ne v zabavo.«